

زن ایرانی و عصر روشنگری

(بازخوانی تاریخ تحول اجتماعی زن ایرانی)

نازلی اسکندری نژاد

سرشناسه
 عنوان و نام پدیدآور : زن ایرانی و عصر روشنگری (بازخوانی تاریخ تحول اجتماعی زن ایرانی) / نازلی اسکندری نژاد.
 مشخصات نشر : تهران: زیبا، ۱۳۸۷.
 مشخصات ظاهری : ۱۸۲ ص. نمونه.
 شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۸۳۸۹-۳۰-۲
 وضعیت فهرست‌نویسی : لیا
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۵۵ - ۱۵۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 عنوان دیگر : بازخوانی تاریخ تحول اجتماعی زن ایرانی.
 موضوع : زنان -- ایران -- وضع سیاسی و اجتماعی.
 موضوع : زنان -- ایران -- فعالیت‌های سیاسی.
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۸۷ الف/الف۹/الف/۱۳۳۷/۵ HQ
 رده‌بندی دیویی : ۳۰۵/۴۲۰۹۵۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۱۱۹۵۷۹۲

نام کتاب: زن ایرانی و عصر روشنگری

نویسنده: نازلی اسکندری نژاد

ناشر: زیبا

چاپ دوم: ۱۳۹۹

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۸۳۸۹ - ۳۰ - ۲

چاپ: نقطه

مرکز پخش: انتشارات نگاه

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه.....
۱۱	معرفی و نقد منابع.....
	فصل اول
۱۵	سابقه حضور زنان در تاریخ.....
	فصل دوم
۲۳	زنان ایران در عصر قاجار.....
۲۵	زن و ازدواج.....
۲۹	زن و اقتصاد جامعه.....
۳۴	مشغولیت‌های زنان و حیثیت اجتماعی آنان در جامعه.....
۴۳	فعالیت‌های فرهنگی زنان.....
۶۳	فعالیت‌های هنری زنان.....
	فصل سوم
۷۹	ورود زنان به عرصه فعالیت‌های سیاسی.....

حرکتهای سیاسی مذهبی زنان پیش از نهضت مشروطه ۸۱

نقش زنان در نهضت مشروطه ۸۸

فصل چهارم

زنان روزنامه نگار ۱۰۹

تاریخ مطابع در ایران ۱۱۱

بررسی علل و چگونگی انتشارات نخستین نشریه‌های مختص زنان در

عصر مشروطه ۱۱۴

معرفی روزنامه‌های زنان و شرح حال زنان روزنامه‌نگار ۱۱۸

فهرست منابع و مآخذ ۱۵۳

ضمائم ۱۵۹

فهرست اعلام ۱۶۷

مقدمه

جهان مردانه ، در خلال هزاره های دراز عمر ، فرصت های کمی به زنان داده است تا از قالب های سستی تعیین شده و شکل پذیرفته بیرون آیند و به کارهای دیگری پردازند که به نحوی از انحا، از آنها منع شده بودند . روزنامه نگاری بی شک یکی از آن گونه مشاغل است که هر چند به صورت های کنونی تازه است و بدیع می نماید ، ولی در مفهوم حقیقی ، به عنوان آباء الاولین تاریخ نویسی است و کاری جز ضبط حوادث روزمره و نشان و اوقات ندارد. اگر نبود که حوادث چند قرن اخیر تاریخ جهان ، به گونه ای غیر قابل اجتناب جهانگیر شده باشد، و هر آن واقعه ای که در یک قسمت از بسیط ارض می گذرد ، با سرعتی باور نکردنی به دیگر بخش های عالم منتقل گردد ، به یقین هنوز برای جامعه ما که نقش ها در آن تثبیت شده به نظر می آیند (به خصوص در آن چه که سهم و مسئولیت و تکلیف گروه نسوان است و هنوز هم جمع کثیری به قاطعیت پای می فشارند) سخن از قبول شغل روزنامه نگاری نامربوط می نمود و به سادگی جایی برای حضور و نمایش استعداد های درخشان بانوان کشور باز نمی شد. ولی خوشبختانه، حوادثی که از سال انقلاب کبیر فرانسه (۱۷۸۹/۱۲۰۴ ه.ق) آغاز شده و

۸ □ زن ایرانی و عصر روشنگری

تاریخ حیات انسان ها را به عصر تازه ای به عنوان تاریخ معاصر پیوند زده است ، موجب گردیده تا در دنیای کنونی ما و خاصه در غرب، تغییرات سیاسی - اجتماعی عظیمی به وقوع بپیوندد و با سرعتی باور نکردنی آثار عملی خود را به همه جای گیتی گسترش دهد آن سان که همه در همه جا ناگزیر شوند ، تغییرات سریع و ناشناخته را بپذیرند و به طوع و کره ، شاهد بروز و ظهور تحولات تازه ای شوند.^۱

به همین سبب ، روزنامه نگاری بانوان نخست در غرب، پدیدار شد و به دنبال کشانده شدن ناگزیر نیروهای مختلف اجتماعی به ساحت ها و صحنه های حیات مدنی، این حرفه شریف به ایران عصر قاجاری (۱۳۴۴ - ۱۲۰۴ ه.ق) نیز راه یافت . اما عبور این تجربه جدید از گذرگاه کودکی و نوجوانی و رسیدن به دوران بلوغ و پختگی مستلزم پیمودن راهی دراز بود تا زنان روزنامه نگار ایرانی، تعریف های تازه ای از قابلیت ها و شایستگی های بر حق خویش بیابند و نه تنها خود نگاه تازه ای به اطراف داشته باشند بلکه مردم دوروبر را نیز وادار کنند که با دید نو به استعداد های زنان بنگرند و جایگاه ویژه ای برای انجام شغل پر درد سر خبرنگاری و روزنامه نویسی آن هم به سبک و سیاق معمول غربی بدانان واگذارند.

خوانندگان محترم طبعاً انتظار آن را ندارند که در دوره ای چنان محدود، با جمع کثیری از زنان روزنامه نگار روبه رو شوند که به شیوه های معمول روزگار کنونی کیف و دوربینی در دست و پشت حمل کنند و به هر جا که واقعه ای روی داده است قدم بگذارند و با شگردهای زیرکانه ای که معمول راهیان این راه است به ثبت و ضبط وقایع اتفاقیه پردازند و در

۱. البته باید گفت وضعیت در سرزمین ما ایران در طول تاریخ به گونه ای دیگر بوده و قرن های متمادی خورشید فرهنگ و تمدن در کشور، غروب نمی کرده، اما دست تقدیر در نیمه راه، وضعیت دیگری را رقم زد.

پایان کار نیز خود سررشته بحث را در دست بگیرند و مانند مورخی دقیق یا داوری زبردست جهات مختلف پیشامدها و وقایع را ارزیابی نمایند. حرفه‌ای که در بدایت حال خود توانست عده معدودی از زنان فرهیخته و با کمال را به خود جلب کند و از وجود همین عده در چندین نشریه یومیه و یا هفتگی و ماندهای آن بهره بگیرد، هنوز راه درازی در پیش روی داشت که بسیماید و در عرصه فعالیت‌هایی که هنوز هم پرمخاطره‌ترین و آسیب‌ترین مشاغل انسانی است، جلوه‌ای به خود گیرد.

بیان اعتقادهای اجتماعی و موضوع آزادی، دموکراسی، قانون و غیره در آن دوره در مطبوعات مردانه که با سیاست و مسائل اجتماعی درگیر بودند، اگر چه تازگی داشت. امری منطقی بود. اما سخن گفتن از معضلات اجتماعی و برابری حقوق زنان با مردان و سایر مسائلی که در آن دوره توسط زنان مطرح شد امروز از جانب ما قابل ستایش و تمجید است. صداقت و بی‌باکی زن ایرانی در نوشته‌هایش در آن دوره نشان‌دهنده گسترش بینش اجتماعی و آگاهی‌های فردی اوست.

در واقع باید گفت که انتشار روزنامه توسط زنان ایرانی، در واقع نخستین قدم بود از جانب آنها برای نشان دادن دوره‌ی شکل‌گیری اندیشه‌های اجتماعی زنان ایرانی در جهت طرد خرافات و تعصبات کورکورانه تقلیدی و مشارکت در انتخاب سرنوشت خویش به عنوان یک انسان، نه جنس دوم.

کوشش زنان ایرانی در راستای اثبات این مطلب انجام پذیرفت که برای رفاه و سعادت بیشتر جامعه، نیروی کارآمد و لایق و مطمئن زنان نقش مؤثری ایفا می‌کند و اصلاح قواعد و قوانین دست و پاگیر در جهت رشد زمینه‌های فعالیت زنان در عرصه‌های مختلف اجتماع ضروری می‌نماید. چه، مقصد نهایی در هر جامعه‌ای نیل به سعادت است و کم کردن بارهای سنگین معضلات،

به‌خصوص در دنیایی که روزبه‌روز پیچیدگیهای آن بر اثر رشد سرسام‌آور تکنولوژی و علوم بیشتر می‌گردد و ضرورت‌ها، در تعبیر فلسفی آن که «جبر توام با اختیار» خوانده می‌شود، ایجاب می‌کند که زنان فهیم و توانمند که نیمی از جامعه را تشکیل می‌دهند، در کنار برادران خود با تلاش و کوشش چرخ‌های مختلف حیات ملی را کارآمدتر و مؤثرتر به گردش در آورند:

این نکته نیز قابل یادآوری است که پرداختن به شرح حال زنان روزنامه‌نگار چون فی‌النفسه نماینده نحوه حضور زنان کشور در عرصه‌های زنده فعالیت‌های اجتماعی - فرهنگی است و با توجه به قلت عددی چنان بانوان صاحب مقام و منزلتی که صفحات معدودی را به خود اختصاص می‌داده، این جانب ناگزیر شده است که من باب طرح مسئله و نشان دادن اهمیت پای گذاری زنان شجاع و نامدار به صحنه‌های حیات ملی، قدری هم به سابقه این گونه مباحث نگاه بدوزد و آنچه را که در تاریخ و حتی اسطوره‌های ما در باب مشارکت برخی از زنان نامدار یاد شده را به عنوان مقدمه‌ی امر ولو به تطویل ناگزیر، بیان کند.

بدین وسیله از استاد بزرگوار و دانشمند گرانمایه جناب آقای دکتر شعبانی که با راهنمایی‌های ارزنده‌شان مشوق واقعی من برای ادامه کار و تلاش علمی بوده‌اند، و نیز جناب آقای دکتر محمدجواد مرادی‌نیا که امکان انتشار این اثر را فراهم نمودند سپاسگزاری می‌نمایم.

بدیهی است که طی تلاشهای آتی سعی در رفع کمی‌ها و کاستی‌های احتمالی خواهم نمود.

با احترام و ادب - نازلی اسکندری نژاد

معرفی و نقد منابع:

۱- خاطرات تاج السلطنه.^۱ تاج السلطنه یکی از دختران ناصرالدین شاه بود که دست به قلم برده برخی خاطرات زندگی خود را مکتوب کرد. این اثر، از آن جهت که مولف از نزدیک با واقعیت زندگی در حرمسرای شاهی تماس داشته، حایز اهمیت است. مطالب کتاب وی به خصوص در مورد مسائلی چون نحوه اداره حرمسرا، پرداخت دستمزد زنان، سرگرمی های آنان، و چگونگی پرورش کودکان در حرمسرا بسیار مهم و قابل توجه است.

۲- تاریخ بیداری ایرانیان.^۲ تالیف ناظم الاسلام کرمانی (۱۲۸۰-۱۳۳۷ ه.ق) این کتاب در زمینه انقلاب مشروطه و حوادث و وقایع پس از آن تا زمان سلطنت احمد شاه قاجار است که مولف در آن، با استفاده از مشاهدات عینی، با دقت تمام به نگارش وقایع این مقطع خاص تاریخی پرداخته است.

۱. تاج السلطنه، خاطرات تاج السلطنه، به کوشش منصوره اتحادیه، نشر تاریخ، ۱۳۶۲، تهران.

۲. کرمانی، ناظم الاسلام، تاریخ بیداری ایرانیان، به اهتمام علی اکبر سعیدی سیرجانی، نشر آگاه ۱۳۶۲، تهران.

ناظم الاسلام به نقش زنان در انقلاب مشروطه و رویدادهای پس از آن، پیدایش و موانع تاسیس مدارس دخترانه و برخی از آداب و رسوم رایج اجتماعی نیز اشاراتی دارد.

۳- حیات یحیی.^۱ تالیف یحیی دولت آبادی (متولد ۱۲۷۹ ه.ق). او از روحانیون مشروطه خواه بود و کتاب وی، بیشتر حاوی خاطرات شخصی درباره اوضاع اجتماعی و سیاسی ایران، به ویژه دوران مشروطه و پس از آن است. در این اثر، گزارش های فراوانی درباره نقش زنان در دوره مشروطه و وضع آموزش آنان در قبل و بعد از افتتاح مدارس جدید به چشم می خورد.

۴- شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه.^۲ نوشته عبدالله مستوفی (۱۲۹۴-۱۳۶۹ ه.ق). مولف در سال ۱۳۱۷ ه.ق به تحصیل در مدرسه سیاسی تهران پرداخته و به ترتیب عهده دار مناصب ذیل بوده است: در سال ۱۳۲۱ ه.ق در آرشیو اداره انگلیس وزارت امور خارجه ایران مشغول به کار می شود و پس از سه الی چهار ماه، به عنوان وابسته سفارت به پترزبورگ می رود. او در دوران سلطنت احمد شاه به ایران باز می گردد و در وزارت امور خارجه، به سمت معاونت اول اداره روس به کار می پردازد.

در بهار ۱۳۲۹ ه.ق مدیر کل وزارت مالیه می شود و در کنار آن به تدریس در مدرسه سیاسی می پردازد. بعدها نیز، ریاست ارزاق شهر تهران و ممیزی ایالت تهران را به عهده می گیرد. او با دقت نظر فراوان، به ذکر جزئیات بسیاری در زمینه مسائل اجتماعی نظیر

۱. دولت آبادی، یحیی، حیات یحیی، ۴ جلد، نشر ابن سینا، ۱۳۳۶، تهران.

۲. مستوفی، عبدالله، شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی اداری دوره قاجاریه،

۳ جلد، نشر زوار، ۱۳۴۳، تهران.

آداب و رسوم متداول (عزا، عروسی، مراسم مذهبی)، خوراک و پوشاک مردم پرداخته است.

۵- تاریخ انقلاب مشروطیت ایران.^۱ اثر مهدی ملک‌زاده (۱۲۶۰-۱۳۳۴ ش) او از فرزندان ملک المتکلمین، یکی از روحانیون مشروطه خواه بود. ملک‌زاده در لابه لای اثر خود، به نقش زنان در حوادث مشروطه اشاراتی دارد. و درباره اقدامات همسر محمد علی شاه در تعارض با مشروطه خواهان، مطالب جالبی به دست می‌دهد.

۶- سفر نامه پولاک.^۲ یا کوب ادوارد پولاک از مردم اتریش بود که از سال ۱۸۵۱ تا ۱۸۶۰ م در ایران زندگی می‌کرد و از سال ۱۸۵۵ م به بعد، طبیب مخصوص ناصرالدین شاه بود. وی در سال ۱۸۸۲ م بار دیگر به ایران مسافرت کرد و در منطقه الوند به مطالعه و تحقیق پرداخت. کتاب او در واقع دایره‌المعارف کوچکی است که حاوی مطالبی در زمینه مسائل سیاسی، اجتماعی، طبی، جغرافیایی و اقتصادی ایران - در زمان نگارش اثر می‌باشد. پولاک در مورد اطلاعاتی که درباره زنان آن روزگار ارائه داده این گونه می‌نویسد: "این از جمله بدیهیات است که در مورد زنان و همچنین زندگی خانوادگی در مشرق زمین، تنها طبیب است که می‌تواند گزارشی مبنی بر مشاهدات شخصی خود ارائه دهد."

۷- سفر نامه کارلاسرنا.^۳ مادام سرنا از مردم ایتالیا بود که در سال ۱۸۷۷ م از راه باکو، وارد شهرهای شمالی ایران شد. او پس از سیر و

۱. ملک‌زاده، مهدی، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، ۳ جلد در یک مجلد، انتشارات علمی، ۱۳۶۳، تهران.

۲. پولاک، یاکوب ادوارد، سفر نامه پولاک "ایران و ایرانیان"، ترجمه کیکاووس جهانداری، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۱، تهران.

۳. سرنا، کارلا، سفر نامه مادام کارلا سرنا "آدمها و آیین‌ها در ایران"، ترجمه علی اصغر سعیدی، انتشارات زوار، ۱۳۶۲، تهران.

سیاحت در شهرهای مشهد سر (بابلسر امروز) ، بار فروش (بابل فعلی) آمل و دماوند ، به تهران عزیمت کرد و بعد از چند ماه اقامت و گشت و گذار در پایتخت از طریق قزوین ، رشت و انزلی ایران را ترک کرد و به اروپا باز گشت او با وجود اقامت کم در ایران ، با دقت فراوانی از نحوه گذران زندگی عامه زنان ایران ، بالاخص زنان طبقه اشراف ، نوع پوشاک ، تفریحات و فرهنگ آنان سخن می گوید .

۸- تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت^۱ ، تالیف پروفیسور ادوارد براون . این اثر شامل سه بخش کامل می باشد که در بخش اول مولف به ادبیات مشروطه پرداخته است ، بخش دوم شامل تاریخ انقلاب مشروطه ایران و بخش سوم ، تاریخ مطبوعات ایران را در بر می گیرد . ادوارد براون از ابتدای ظهور مشروطیت در ایران از سال ۱۳۲۴ ه.ق الی شروع جنگ جهانی یعنی تا سال ۱۳۳۲ ه.ق زحمات بسیاری در طرفداری از ایران در اروپا کشید و مجاهدات فوق العاده ای در اثبات حقانیت ایران و اعتراض بر ضد سیاست جابرا نه دولت خود یعنی انگلیس و دولت تزاری روس در ایران نمود او یک عمر تمام را از سن هیجده سالگی تا آخر دقیقه حیات شصت و چهار ساله خود بدون سستی و خستگی با تمام قوای معنوی و مادی خود صرف احیای آثار ادبی ایران کرده است .

۱. براون، ادوارد، تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت ، ترجمه و تحشیه و تعلیقات تاریخی و ادبی به قلم محمد عباسی، انتشارات کانون معرفت ، ۱۹۵۷م ، تهران.